

IV

KÖNYVTÁR- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

Két Perandi-féle nyomtatott búcsúlevél az Országos Levéltárban

BORSA GEDEON

Az Országos Levéltár (= O. L.) középkori (antemohácsiana) gyűjteménye, az ún. D. L., több mint százezer dokumentumot tartalmaz. Ezek között mindössze másfél tucatnyi nyomtatványt találunk. Ennek magyarázata elsősorban az, hogy a XV. század közepe előtt nyomtatványokkal természetesen nem számolhatunk. A kis szám magyarázatául szolgál továbbá az, hogy a nyomdatermékek — akárcsak ma is — elsősorban könyvtári gyűjtés tárgyai, hiszen céljuk a széles körben történő terjesztés volt. Levéltáraink ezzel szemben mindenek előtt a természetes és jogi személyek tevékenysége során keletkezett egyedi iratokat őrzik. Ennek megfelelően az O. L.-ban található korai nyomtatványok olyan iratok, amelyeket vagy azért nyomtatnak ki, mert széles körben kívánták közzétenni (pl. császári pátens), vagy sokszor ismétlődő, azonos szövegű okmányok, ahol már korán bevezették a gyakorlatban hamar bevált űrlap formát (pl. búcsúlevél).

A reánk maradt korai nyomtatványok közül általában igen kevés az egyleveles: a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* berlini szerkesztősege által nyilvántartott mintegy 40 000 ősnymtatvány között alig szerepel kétezer.¹ Ha az egyleveles, alkalmi nyomtatványok felhasználási köre akkoriban még talán nem is volt olyan széleskörű, mint ma, kétségtelen, hogy sokkal-sokkal több készült belőlük, mint amennyiről ma tudomásunk van. Azonban az ilyen nyomtatványok általában rövid lejáratú, gyakorlati célt szolgáltak (naptár, búcsúlevél, hirdetés stb.), amelynek teljesítése után csaknem kivétel nélkül megsemmisültek. Hiszen ki őrzi meg — akárcsak néhány évig is — az elmúlt évek falinaptárát, elmúlt események meghívóit stb.? Hogyan számíthatnánk tehát ilyenekre félezer év után?

Ezek után nem lehet csodálkozni, hogy a könyvtárainkban őrzött mintegy hétezer ősnymtatvány között² még tíz egyleveles sem akad. Ezeket részben a szakirodalom egy másik, külföldön őrzött példány alapján már számontartotta,³ részben azonban eddig még ismeretlen kiadások.⁴ Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy egy-egy ilyen korai egyleveles nyomtatvány külön-külön ritkaságszámba megy. Szinte a véletlennek köszönheti fennmaradását az a kevés ilyen nyomtatvány, amely reánk maradt. Ezekből is zömükben csupán egy-két példányt ismerünk az egész világon. Leginkább a könyvek kötetstáblája volt az, amelybe mint makulaturapapírt ilyen aprónymtatványt beragasztottak. Erre általában kétféle esetben került sor: vagy összeragasztottak mintegy tucatnyi papírt és ebből készítették a könyvtábla kemény

fedelét, vagy — főleg a XV. századi fatáblás kötéseknél — ezekkel ragasztották le a könyvkötések belső lapjait. Viszonylag sok korai aprónyomtatványt mentettek meg számunkra a levéltárak iratkötegei. Előfordul azonban olyan érdekes eset is, mint például egy Magyarország számára készült 1496. évi falinaptár,⁵ ahol mint ottfelajtott könyvjelző maradt reánk közel félezer év után egy fóliánsban.

Pedig az ilyen, zömükben igénytelen külsejű egyleveles nyomtatványok gyakran igen nagy kultúrtörténeti értékkel és fontos bizonyítóerővel bírnak. Erre legjobb példa az az 1480-ból származó pozsonyi búcsúlevél-nyomtatvány, amely meggyőző módon tanúskodik arról, hogy *Hess* András budai műhelyén kívül a XV. században még egy másik nyomda is működött hazánkban.⁶

Miután az ilyen korai egyleveles nyomtatványok mind nyomdásztörténeti érdekességük, mind magyar vonatkozásaik miatt különleges figyelmet érdemelnek, az alábbiakban kísérletet teszünk az Országos Levéltárban levők, elsőnek két Peraudi-féle nyomtatott búcsúlevél, ismertetésére. Ahol ez helyesnek és szükségesnek látszik, a nyomtatványok megjelenésének, terjesztésének stb. körülményeit is behatóbb vizsgálat alá vesszük.

I.

Mint már annyi elődje, *VIII. Ince* pápa (1484—1492) is több alkalommal hirdetett kereszteshadjáratot az egyre fenyegetőbb török veszedelemmel szemben. Ehhez tartozott abban az időben a harcban résztvevőknek, ill. az azt támogatóknak hirdetett búcsú is. Ennek lebonyolítására esetenként és meghatározott országokra szóló búcsúbiztosokat nevezett ki a pápa.

Ilyen minőségben tevékenykedett Németországban már 1486 decemberétől 1488 őszéig⁷ a francia származású Raimundus *Peraudi*.⁸ A búcsúhirdetésre kitűzött határidő lejártával, 1488 őszén *Peraudi* visszatért Rómába, ahol hamarosan az előbbivel azonos jellegű megbízatást kapott. *VIII. Ince* ugyanis 1488. XII. 11-én újabb, 1489. II. 2-től 1490. július végéig tartó⁹ búcsút hirdetett a törökök ellen, és terjesztésével Németországban, a skandináv és balti államokban ismét *Peraudit* bízta meg, aki tehát az előző alkalommal nyilván beváltotta a hozzáfűzött reményeket.

Peraudi kezdettől fogva rendkívüli érzéket tanúsított a nyomdászat által teremtett lehetőségek iránt. Már az 1476 óta végzett franciaországi búcsúbiztosi tevékenysége során, mint a saintes-i dóm kanonoka, nyomtatásban adta közre az általa hirdetett búcsú feltételeit,¹⁰ ill. annak részletes magyarázatát.¹¹ A fentemlített első németországi tevékenysége során (1486—8) is számos alkalommal igénybevette a gyors és nagypéldányszámban történő sokszorosítás lehetőségét. Így nyomtatásban közreadta az új búcsút meghirdető pápai bullát,¹² az előző búcsúbiztosok visszahívásával kapcsolatos iratokat,¹³ a neki szóló pápai breveket,¹⁴ beosztottainak készült utasításait¹⁵ és végül magukat a búcsúleveleket.¹⁶

Ilyen előzmények után szinte természetes, hogy újabb németországi megbízatása teljesítéséhez *Peraudi* még a korábbiaknál fokozottabb módon igénybevette a nyomdákat. Ismét megjelentette a búcsút meghirdető bullát,¹⁷

ill. saját különleges felhatalmazásáról szóló két további pápai iratot.¹⁸ Most sem maradt el a búcsú magyarázata, amit ez alkalommal egy bővebb¹⁹ és egy rövidebb²⁰ fogalmazásban bocsátott közre. Magából a bullából is készült nyomtatott formában rövidített kivonat latin,²¹ német,²² sőt svéd²³ nyelven. Nyilván korábbi tapasztalatai alapján jónak látta, hogy a búcsúval kapcsolatos tudnivalókról külön tájékoztatót adjon a gyóntatóknak mind bővebb,²⁴ mind összevont fogalmazásban.²⁵ Rövid tájékoztatás is jelent meg nyomtatásban ezen kívül a búcsú elnyerésének lehetőségeiről,²⁶ *Ince* pápának a törökök ellen hirdetett búcsújáról általában,²⁷ valamint külön utasítás a tisztítótűzben szenvedők javára nyerhető búcsúkról latinul²⁸ és németül.²⁹ Legnagyobb számban azonban természetesen a búcsúlevél-úrlapok bizonyítják *Peraudi* ekkori élénk tevékenységét, amelyekből máig is több mint negyven különféle kiadású nyomtatvány³⁰ maradt fenn.

Ezek közül egy az Országos Levéltár gyűjteményében³¹ található, ahová az 1934-ben a Magyar Nemzeti Múzeum ún. törzsanyagából került.³² A 270×205 mm nagyságú búcsúlevél haránt-fólió alakú, és mint nyomtatvány a szakirodalomban már ismeretes volt ugyan,³³ de ezt a példányt nem tartották nyilván. Az eddigi unikumot, amelyet ugyancsak hártýára nyomtak, Hannoverben őrizték.³⁴ A betűtípusok, ill. a kezdő lombard tanúsága szerint e búcsúlevél Georg *Stuchs* nürnbergi műhelyében készült. Az úrlapot eredetileg az 1489-es évszámmal nyomtatták,³⁵ de példányunkban a római számmal leírt évszám kilenceséből kikaparva az „i” betűt, azt tízesre javították. Így a dátum: 1490. február 20.

A *Stuchs* műhelyében készült búcsúleveleket először nyilván Nürnbergben használták fel, ahol e búcsú 1489. IX. 29. és XI. 11. között zajlott le.³⁶ Ennek részleteiről — hála a krónikásnak — meglehetősen pontosan vagyunk tájékozottak.³⁷ Így tudjuk, hogy ez alkalommal hétezer „Beichtbrief”-et bocsátottak ki, egyenként 70 pfenniges áron, ami önmagában 1960 forintot jelentett. A gyűjtőládákba összesen 4380 forint került, amelyből ötszázat az új kórház, százat pedig a lelencek segélyezésére fordították.³⁸

Az említett búcsúlevélen kívül a következő évből további négy, azonos tartalmú *Peraudi*-féle nyomtatványt ismerünk, amelyek ugyancsak *Stuchs* sajtója alól kerültek ki.³⁹ Sőt maradt reánk még az ő későbbi búcsúbiztosi tevékenysége során kiadott nyomtatványok közül is egy,⁴⁰ amely ugyanennek a nürnbergi műhelynek a terméke.

Az ismertetett búcsúlevelet — hely megjelölése nélkül — „Reverendissimus dominus dominus Johannes Sybenhiertt magister generalis ordinis sancti Georgii Pataviensis dioecesis progenitus” számára töltötték ki, amint az alábbiakból kiderül, feltehetően Wiener-Neustadtban, amely város abban az időben *Mátyás* király birodalmához tartozott. Érdekes véletlen folytán mód van egy ősnymtatvánnyal kapcsolatos adalékot közölni a fentemlített nagymesterről. A *Gutenberg Jabrbuch* 1960. évi kötetében került ugyanis publikálásra e sorok szerzőjétől⁴¹ az Österreichische Nationalbibliothek-ban őrzött és 1495-ből származó, eddig ismeretlen egyleveles nyomtatvány, amelynek kiadója: „Johannes dei gratia ordinis militie sancti Georgii generalis magister.”

Johann *Siebenhirter*ről, akinek a részére tehát az ismertetett búcsúlevelet

kiállították, ismereteinket — a magyar vonatkozások kiemelésével — a következőkben foglalhatjuk össze.

Régi nemesi családból, amely eredetét az alsó-ausztriai Siebenhirten an der Zaya faluból veszi, született 1420-ban⁴². Már 1456-ban mint császári asztalnokmester („Küchenmeister”) III. Frigyes környezetében találjuk.⁴³ 1460-ban Kismarton és Fraknó várak parancsnoka lett.⁴⁴ 1462 őszén a császárt a Burg-ban ostrom alá vették az ellene felkelt bécsiek. *Siebenhirter* ekkor is kitartott *Frigyes* mellett és a kétszáz főből álló védőcsapat között volt.⁴⁵ A császár e szorongatott helyzetében tett fogadalma szerint alapította a törökök elleni harc céljából — a johannitákhoz és a templomosokhoz hasonló szervezettel — az osztrák Szt. György lovagrendet,⁴⁶ amelyet 1469. I. 1-én II. Pál pápa III. Frigyes jelenlétében hagyott jóvá ünnepélyes keretek között a Lateránban.⁴⁷ Ez alkalommal történt *Siebenhirter* ünnepélyes beöltöztetése és fogadalma is; a hálás uralkodó ugyanekkor lovaggá ütötte, a pápa pedig a zászló átadásával a lovagrend nagymesterévé avatta őt.⁴⁸

E tiszte ellátása mellett továbbra is parancsnoka volt Kismarton és Fraknó várának.⁴⁹ Hamarosan ingatlanokat is szerzett a környéken.⁵⁰ Itteni működéséről több írásos emlék is maradt reánk.⁵¹ *Siebenhirter* jövedelmeinek fokozására a tizedet is igénybe vette, ami azután a győri püspökkel nézeteltérést okozott.⁵² Ezt hosszas tárgyalások útján sikerült rendezni: a felek egyességre léptek.⁵³

Siebenhirter kismartoni tartózkodásának és működésének sok emlékét őrizi az ottani plébániatemplom, amelynek építésénél a nagymester jelentős szerepet játszott. Már az említett római útja alkalmával a templom építését segítő búcsút eszközölt ki II. Pál pápától.⁵⁴ A lovagrend és első sorban *Siebenhirter* szerepét az építkezésnél a nagymester kőbe vésett címere,⁵⁵ továbbá a lovagrend jelvénye⁵⁶ bizonyítja. Ugyanebben a templomban található *Siebenhirter* egyik szolgájának sírköve is, aki 1467. XII. 17-én halt meg.^{56a}

Kismartoni működése során a nagymester — ha csak rövid időre is — meghonosította ott a Szt. György lovagrendet. A filiálé tagjai közül némelyiknek a nevét és működését is ismerjük.⁵⁷ A lovagrend azonban Kismartonban csak rövid ideig tudott gyökeret verni.

A környék *Mátyás* király állandó katonai és politikai nyomásának volt kitéve. E révén *Siebenhirter* a magyarokkal való csatározások és tárgyalások gazdag, közel két évtizedes tapasztalatával rendelkezett. Így, amikor 1477. VI. 12-én ismételten háborúra került sor *Mátyás* és *Frigyes* között, a nagymester megbízást kapott a császártól kedvenc városa, a fekete sereg által veszélyeztetett Wiener-Neustadt parancsnoksága átvételére, ahová a lovagrend központja is átkerült időközben a karintiai Millstadtból.⁵⁸

Sem a háború, de a béke sem tartott sokáig. Az újabb harcokra történő felkészülés során a következő év májusában a nagymester Wiener-Neustadt megerősítésére igénybe vette Kismarton és Fraknó zselléreinek robotmunkáját is. 1478. V. 6-án *Siebenhirter*, aki ekkor a lovagrend kismartoni házában tartózkodott, utasítást kapott, hogy térjen vissza Wiener-Neustadtba. A nagymester eleget is tett a császári felszólításnak, de nemsokára visszament Kismartonba, hogy a magyarokkal ismét fenyegető háború elől a lovagrend tagjait visszavezényelje. Ezt az intézkedését utólag a császár is jóváhagyta.⁵⁹

Hieronymus miserat de diuina Tituli sancte Marie noue sancte Romane ecclesie presbyter. Cardinalis Surcensis adu-
uersam Germaniam: Daciam: Sueciam: Noruegiam: Frisiam: Prussiam: et alias singulas illarum punctas: ciuitates: terras: et loca etiam sa-
cro Romano imperio in ipsa Germania subiecta et eis adiacentia: apostolice sedis de latere legatus: Uniuersis et singulis presentibus et
inspecturis salutem in dno. Nos facimus quod sanctissimus in xpo pater et dno noster dno Alexander diuina pudentia papa sextus et
modernus. concessit omnibus et singulis utriusque sexus christifidelibus: pro tunc orthodoxe fidei contra Turcos eiusdem fidei inimi-
cos iuxta ordinacionem nostram manus adiutricis porrigendus proter Iubilicium et alias indulgentias gratias et facultates: quas ipse de-
leo ipsi obtinere possunt visitando ecclesias pro non aut commissarios nostros deputandas. ac si visitassent basilicas vrbis tpe Iubilicij: pro
ut in litteris apostolicis desuper confectis plenius continetur. quod possint eligere confessorem idoneum secularem vel regularem. qui eis semel
in vita ab omnibus et singulis peccatis: excessibus: criminibus et delictis: etiam sedi aplice generaliter vel specialiter reseruatis: exceptio
contentio in his que in die Lene dni legi consueuerunt absolutionem plenissimam impedere. Ab alio vero eadem sedi non reseruatis. vita eis
comite totiens quotiens eos absoluerit. Et in mortis articulo ac etiam totiens quotiens de eorum morte dubitaf: etiam si tunc eos decedere
non contingat. plenissimam omnium peccatorum suorum remissionem eis impartiri valeat. Indulgit etiam sanctissimus dno noster: motu suo
proprio omnes et singulos christifideles huiusmodi. ac eorum parentes et benefactores defunctos. qui cum charitate decesserunt. In omni-
bus peccatis: suffragiis: missis: elemosinis: ieiunijs: orationibus: disciplinis et ceteris omnibus spiritualibus bonis. que sunt et fieri po-
terunt in tota vniuersali sacrosancta christi ecclesia militante et omnibus membris eiusdem impetratum participes fieri. Et ne super pre-
missis a quoquam verti possit in dubium: voluit ipse Sanctissimus dno noster quod presentibus nostris litteris tanta adhibeat fides quan-
ta adhiberet. si sub Bulla sua plumbea crepente forent. Necnon easdem sub quibuscumque generalibus vel specialibus de similibus gra-
tias et facultatibus forsan emanandis reuocacionibus et suspensionibus nullatenus comprehendi debere. Et quia deuotus in christo
ad ipsius fidei piam subuentionem et defensionem iuxta summi pontificis inten-
tionem et nostram ordinacionem. per presentes litteras sibi in huiusmodi testimonium a nobis traditas approbamus. de suo bono contulit.
Ideo auctoritate apostolica nobis commissa. ipsi et dictis gratis et indulgentis vni et gaudere possit et valeat concedimus pariter et indul-
gemus pro presentibus. Datum sub sigillo nostro ad hoc ordinato die mensis Anno dni. M. cccc. . .

Forma absolutionis in vita totiens quotiens.

Misereatur tui etc. Dominus noster Iesus christus per meritum sue passionis te absoluat auctoritate cuius et apostolica mihi in hac parte commissa et tibi concessa: ego te absoluo ab omnibus peccatis tuis. In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.

Forma absolutionis et plenissime remissionis semel in vita et in mortis articulo.

Misereatur tui etc. Dominus noster Iesus christus per meritum sue passionis te absoluat. Et ego auctoritate ipsius et apostolica. mihi in hac parte commissa et tibi concessa te absoluo. Idcirco ab omni sententia excommunicationis maioris vel minoris si quam incurris-
sti. Deinde ab omnibus peccatis tuis contritis: confessis et oblitis: conferendo tibi plenissimam omnium peccatorum tuorum remissionem: remitendo tibi penas purgatorij inqum clauis sancte matris ecclesie se credunt. In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.

Bécs bevétele után *Mátyás* fokozta nyomását Wiener-Neustadtra is. *Siebenhirter* tehát közvetlen tárgyalásokba bocsátkozott a magyarokkal, amelyek eredményeképpen fegyverszünetben állapodtak meg.⁶⁰ Ennek értelmében a rend birtokait mintegy semlegesítették a császár és a magyarok közötti háborúban. Jóllehet nem esett szó az egyezményben arról, hogy a nagymester egyben Wiener-Neustadt parancsnoka is, a hadifoglyok kölcsönös szabadonbocsátása ezt kétségtelenné tette. *Siebenhirter* kötelezettséget vállalt, hogy a wartensteini uradalom emberei nem fognak a király ellenségeinek semmit sem szállítani. A nagymester háborítatlanul szerezheti be szükségleteit a *Mátyás* fennhatósága alá eső területekről, de semmit sem továbbíthat a császárnak. A fegyverszünet felmondására hat hetes határidőt jelöltek meg.⁶¹

*Siebenbirter*nek sikerült elérnie, hogy *Mátyás* királlyal Wiener-Neustadt bevétele után is (1487. VIII. 17.) jóviszonyt tudott fenntartani. Sőt a király bizonyos kedvezményekben is részesítette a lovagrendet. Így egy 1488. III. 28-án kelt rendeletében utasította hivatalnokait és vámszedőit, hogy a rend borsszükségletét Wiener-Neustadtba adó- és dézsmamentesen hozhassa be. Így szerepel: „amplificatoribus, confirmatoribus patronis praecipuis ordinis huius loci... Huniadi Rex Mathias”⁶².

Mátyás király időközben elfoglalta mind Fraknó, mind Kismarton várakat, és azokat — pl. Fraknót az erődítést önként átadó várnagynak — el is ajándékozta. *Frigyes* császár erre, hogy a helyzet változását jogilag el ne ismerje, mind két várat a Szt. György lovagrendnek adományozta⁶³. *Siebenbirter*, hogy kényes helyzetét tisztázza, 1488. II. 13-án egyességre lépett *Mátyással*.⁶⁴ Ennek értelmében a nagymester lemondott Kismartonnal és Fraknóval kapcsolatos minden jogáról, aminek fejében a király neki adta Trautmannsdorfot és Wartensteint. *Siebenbirter* természetesen egyidejűleg a császár kegyeit is igyekezett megtartani. Valóban el is érte, hogy *Frigyes* 1489. IV. 30-án a rendnek adományozta az említett Trautmannsdorfot és ezzel a maga részéről is elismerte a nagymester megállapodását *Mátyással*.⁶⁵

A fentiek után nem csodálkozhatunk, hogy 1491-ben, *Mátyás* halála után, amikor *Frigyes* hercegi rangra emelte *Siebenhirter*t, kikötötte, hogy a nagymester a jövőben nem léphet semmiféle, a császárral ellenséges szövetségre. Erre neki hűségesküt is kellett tennie⁶⁶. *Siebenbirter* 1494-től, ahogy ezt a fentebb idézett, ősnymtatványban reánkmaradt dokumentum is tanúsítja, élénken támogatta *Miksa* császár törekvéseit, amelyekkel az a lovagrend fellendítését szorgalmazta a törökök elleni harc érdekében⁶⁷. 1503-ban kelt felhívásával ugyancsak készséggel segítségére volt a császárnak, hogy lehetővé tegye *Miksa* számára a *Peraudi* által hirdetett jubileumi búcsú bevételeinek felhasználását⁶⁸.

Johann *Siebenbirter* 1508-ban hunyt el 88 éves korában Millstattban, ahol sírköve halála pontos dátumát is megőrizte: „X tag herbstmond”, azaz szeptember 10⁶⁹.

Visszatérve *Peraudi* németországi búcsúbiztosi tevékenységére megállapíthatjuk, hogy emellé kényes és sokrétű diplomáciai feladatokat is kapott a pápától. A török elleni eredményes harc kibontakoztatásának egyik legfőbb akadálya ugyanis az egyes keresztény uralkodók egymás elleni állandó háborúskodása volt. Ezek megszüntetése érdekében fáradozott

Peraudi és nem minden eredmény nélkül. Sikerült neki 1489 során békét létrehoznia VIII. *Károly* és *Miksa* között⁷⁰. Ez év végén és a következő elején a legátus jelentős erőfeszítéseket tett a császár és *Mátyás* király kibékítésére, ahogy erről ő maga számolt be a lengyel királyhoz Linzből 1490. I. 20-án kelt levelében⁷¹. A magyar udvarnál tevékenykedő nuncius, *Angelus de Orte* közreműködésével *Peraudi* végül is elérte, hogy 1490. II. 19-én olyan megállapodás született a szembenálló felek között, amely szerint az év szeptember 8-ig feltétlenül fegyverszünetet kötnek⁷².

II.

VI. *Sándor* pápa (1492—1503) a törökök elleni harc megszervezésében követte elődjének módszerét. Így — többek között a német birodalmi gyűlés ismételt kérésének engedve⁷³ — 1500. X. 5-én kelt bullájával az az évi jubileumi búcsút a törökök elleni harc javára kiterjesztette. A szentévi búcsú előkészületeként már 1498. IV. 12-én pápai bulla felfüggesztett minden egyéb teljes búcsú lehetőséget a jubileumi búcsú befejeztéig⁷⁴. Az új búcsú németországi, dániai, norvégiai svédországi és poroszországi meghirdetésével a pápa ismét *Peraudit* bízta meg, aki időközben gurki püspök (1491), majd bíboros lett (1493).

E búcsúnak két olyan vonása volt, amely jelentősen kihatott annak egész lefolyására: egyrészt a pápa eleve lemondott a kereszteshadjáratok céljaira befolyó pénzekből történő részesedésről, másrészt az akció váratlanul érte mind a császárt, mind a birodalmi kormányzatot⁷⁵. Ezért *Peraudinak* magának kellett tisztáznia a búcsú hirdetésének lehetőségét, különös tekintettel a várható összeg megosztására közte és a császár között⁷⁶. E célból a legátus 1501. május utolsó napjaiban Innsbruckba érkezett, hogy tárgyaljon a császárral. Július 30-án levelet írt Ulmból a birodalmi ülésnek ez ügyben, amelyet azután nyomtatott formában is többször megjelentettek⁷⁷. A végső tárgyalások Nürnbergben zajlottak le, ahová a bíboros augusztus 16-án érkezett. A több hetes megbeszélés a szeptember közepén aláírt megállapodáshoz vezetett, amelynek értelmében a befolyt összeg egyharmada — a búcsúhirdetés költségeinek címén — a legátust illette, míg a további kétharmad a törökök ellen tervezett hadjárat költségeinek fedezésére szolgált⁷⁸. A birodalmi hatósággal (Reichsregiment) történt megegyezés a jubileumi búcsúhirdetés számos részletkérdését tisztázta⁷⁹. Ezek közül a mi szempontunkból a legérdekesebbek azok a pontok, amelyek pontosan limitálták a búcsúhirdetés során igényelhető összeget. Ez nagyban és egészben az érintett személy, ill. család egy heti ellátására fordított összeg volt.

A jubileumi búcsú meghirdetése tehát gyakorlatilag csak 1501. szeptember közepe után kezdődhetett meg. Ezt támasztja alá az a számos adat is, amely ez ügyről Dél-Németországban reánk maradt⁸⁰. Sőt egy érdekes feljegyzés arról tanúskodik, hogy *Peraudi* még 1501 utolsó napjaiban a Nürnbergben levő két gyűjtőládából, amelyekbe a befolyt összegeket helyezték, már fel is vette az őt illető harmadot⁸¹. Erre nyilván már sürgős szüksége volt, hiszen több mint egy éve úton volt anélkül, hogy búcsúbiztosi költségeinek fedezésére pénzhez juthatott volna.

A bíboros a nyomdákat ez alkalommal is számtalan esetben foglalkoztatta, amint ezt már korábbi működése során is láttuk. Érdekes ezzel kapcsolatban a birodalmi kormányzatnak 1501. XII. 29-én kelt rendelkezése, amely a búcsúlevelek nyomását a legátus engedélye nélkül megtiltotta. Az utánnomás veszélye elsősorban az állandó pénzhányban szenvedő *Miksa* részéről állott fenn⁸².

Peraudi 1501—1504. években megjelentetett nyomtatványairól azonban távolról sem rendelkezünk olyan jó áttekintéssel, mint a korábbiakról. Ennek az a magyarázata, hogy az ősnymtatványokat 1500. XII. 31-vel bezárólag tartják nyilván nemzetközileg, míg a következő évek ilyen jellegű nyomtatványairól csak igen keveset és akkor is csak szétszórta, ill. kevésbé áttekinthető módon publikáltak. A rendelkezésünkre álló adatok egy része onnan származik, hogy több datálatlan nyomtatványt tévesen XV. századnak minősítettek és így ősnymtatványként ismertették.

A búcsút meghirdető bullát egy 1502-ből származó speyeri kiadásban ismertették⁸³, az ebből készült rövidített összeállítás pedig mind latin⁸⁴, mind német nyelven⁸⁵ megjelent. Ez utóbbi magyarázatából egyedül a müncheni Bayerische Staatsbibliothek három különböző kiadással rendelkezik⁸⁶. Több felhívást ismerünk a búcsú kisebb beosztású terjesztőinek toborzásáról⁸⁷, sőt maradt reánk az ezeknek szóló utasításból⁸⁸ is. Nyomatásban jelent meg az az érdekes *Peraudi* nyilatkozat is, amely szerint a szegények pénzadomány nélkül, imádsággal juthatnak a búcsúhoz⁸⁹. A nyomtatásban megjelent és publikált búcsúlevélformulák száma — a fentemlített oknál fogva — lényegesen kevesebb⁹⁰, mint amennyit a bíboros korábbi németországi tevékenysége nyomán ismerünk.

Nymtatásban jelentette meg a legátus részletes beszámolóját is, amelyet 1502. XI. 20-án küldött meg a pápának⁹¹. Kölnben 1503-ban Hermann *Bungart* műhelyében készült a bíboros *Legende decem milium martyrum* c. munkája⁹². Ugyanakkor és ugyanott örökítette meg nyomtatott formában az egyházi tized körül szerzett érdemeit is⁹³. A méretekre, ahogyan a legátus egyes nyomdákat foglalkoztatott, igen jellemző az a húsz tételből álló megrendelés, amelyet 1503 decemberében Speyerben Peter *Drach der Mittlere*-nek adott⁹⁴.

Az említett búcsú alkalmával készült és az Országos Levéltárban levő⁹⁵ búcsúlevél tudomásom szerint még publikálatlan. A harántfólió alakú egylevelés hártanyomtatvány mérete átlagosan 245×180 mm. Mint az egylevelés nyomtatványok zöme általában, ez sem közli az impresszumadatokat. A betűtípusok vizsgálatának segítségével azonban itt is meg lehet állapítani a műhelyt, ahol nyomták. A nagyobb méretű betűk ugyanis a nürnbergi Hieronymus *Hoeltzel*-nek a *Haebler*-féle típusrepertóriumban nyilvántartott 2. típusával⁹⁶, míg a kisebb betűk ugyanennek a műhelynek 1. típusával egyeznek⁹⁷.

Nürnberg mint a nyomtatás helye igen reálisnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy *Peraudi* — amint erről fentebb szó volt — a birodalmi kormányzattal folytatott tárgyalásait, ill. alkudozásait éppen Nürnbergben folytatta és ugyanott az év végén — ahogy ezt már láttuk — a begyűlt pénzből is részesedett. Hieronymus *Höltzel* tevékenységébe is jól beleillik ez a nyomtatvány, hiszen csak a kisszámú XV. századi termékei közül

is több egyleveles produktumát ismerjük⁹⁸, sőt kettő közülük nyilván ugyan- csak *Peraudi* rendelésére készült⁹⁹. Egyleveles, hivatalos nyomtatványok elő- állításával a későbbi években is foglalkozott¹⁰⁰.

Magának az ismertetett nyomtatványnak bibliográfiailag pontosabb leírása — a Gesamtkatalog der Wiegendrucke által alkalmazott módszer szerint — a következő:

Peraudi, Raimundus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. 1501. [Nürnberg: Hieronymus Höltzel] 2°

1 Bl. einseitig bedruckt. 127×202 mm 30 Z. Typen: 1:80 G, 2:130 G.
Init: e (?)

Z. 1: (R)aymundus miferatõe diuina Tituli sancte Marie noue. sancte Romane ecclesie presbyter. Cardinalis Gurcenlis aduini // uersam... Z. 4: ... Notum facimus ꝑ sanctissimus in xpo pater ꝛ dñs nolter dñs Alexander diuina -pudentia papa sextus et // modernus ... Z. 22: ... Datum sub sigillo nostro ad hoc ordinato die menlis Anno dñi. M.cccc.j. // Forma absolutionis in vita totiens quotiens. // ... Endet Z. 30... remittēdo tibi penas purgatorij in q₃ tum clauis sancte matris ecclesie se extēdunt. In noīe patris et filij et spiritus sancti. Amen.//

Budapest, Staatsarchiv (D. L. 46.527)

A búcsúlevelet, amelyen sem pecsétet, sem aláírást nem találunk, „Kungund Dyemyn et Jeronimus sax nepos” részére állították ki. A nyomtatástól szabadon hagyott hátlapon pedig a következő írást találjuk: „Kungunde Dionim Hansz glockengiesserr Schwiger 1500”, majd egy másik kéztől: „et Jeronimus Sax nepos, 1501”. Feltehető, hogy ezt a nürnbergi nyomtatványt ugyanott is használták fel. Megegyezően látszik ezt az a körülmény, hogy az említett személyek, ill. családok Nürnbergben e korban ismeretesek voltak: Hans *Glockengiesser* neves harangöntőmester volt¹⁰¹, a *Sax* család pedig talán azonos a költő Hans *Sachs*-éval.

Érdekes problémát vet fel a búcsúlevél datálása. A szedett szövegben eredetileg — római számmal — 1501 állt, amelyet azonban utolsó betűje kivakarásával 1500-ra alakítottak át. A hátlapon is a nevek után először az 1500-as évszámot írták, de egy későbbi kéz ez alá az 1501-et jegyezte oda. Felmerülhetne ezzel kapcsolatban az a feltevés, hogy az 1501-i dátummal ellátott és akkor kibocsátani szándékozott búcsúlevélformulákat már az előző esztendőben kinyomtatták, és a vártnál nagyobb érdeklődés miatt ezek felhasználására már korábban — jelen esetben 1500. X. 26-án — az évszám korrigálásával sor került. Ekkor azzal az érdekes jelenséggel lenne dolgunk, hogy egy 1501-es évszámmal ellátott nyomtatványt mégis ősnomtatványnak lehetne minősítenünk, mert bizonyíthatóan már a XV. században kinyomták. Sajnos ezt a tetszetős feltételezést — a már fent körvonalazott történelmi előzmények miatt — el kell vetnünk, hiszen *Peraudi* csak 1500. X. 26-án utazott el Rómából Németországba¹⁰². Tehát pontosan azon a napon, amelyre az ismertetett búcsúlevelet kiállították. Ez az egyezés felveti további olyan feltételezések lehetőségét, amelyet azonban — adatok híján — sem bizonyítani, sem cáfolni nem áll módunkban. Talán a bíboros még Rómában tett ígéretet a búcsúlevél kiadására, amelyben azután majd egy évig akadályoztatva volt. Vagy talán a búcsú hatékonyságát kívánták — akár a kiállító, akár a búcsúban részesültek részéről elődatá-

lással fokozni: pl. valaki a kedvezményezettek közül éppen a közbenső esztendőben halt meg és így kívánták elérni, hogy a búcsú reá is vonatkozzék. Ki tudná ezt ma már megmondani?

Jegyzetek

1. *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts*. Halle a. S. 1914, kiadvány 1574 tételt sorol fel, függelékében pedig további 58 egyleveles nyomtatványt.
2. *Borsa Gedeon: A magyarországi ősnymtatványgyűjtemények*. *OsZK Évkönyve* 1957. 147–163. l.
3. Így pl. az Országos Széchényi Könyvtárban (Inc. 166.) = Mead 2954, vagy a kalocsai érseki könyvtárban (ad 12 174/1). = Einbl. 1558. X. — Ez utóbbi különösen érdekes: könyvkereskedői hirdetés 1474 tájáról.
4. A budapesti Egyetemi Könyvtár egyik ilyen unikumáról *Borsa Gedeon: Two unrecorded incunabula*. (*The Book Collector*. 1957. 259–262. l.)
5. *Knížnica*. 1957. 232. és 1958. 131. l.
6. *Soltész Zoltánné: Eine Unikum-Inkunabel der Budapester Universitätsbibliothek*. *Gutenberg-Jahrbuch* 1958. 58–68. l. u. a. *A második magyarországi ősnymda nyomai*. *Magy. Könyvszle.* 1958. 144–157. l.
7. *Pieper, Anton: Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiaturen*. Freiburg i. B. 1894. 33. l.
8. Eredeti nevén: Raymond *Péroult* (1435. V. 28. — 1505. IX. 5.). *Chevalier, Ulysse: Répertoire des sources historiques du moyen âge*. Bio-bibliographie. Paris 1907. II. köt. 3573–4. hasáb.
9. *Paulus, Nikolaus: Raimund Peraudi als Ablasskommissar*. *Historisches Jahrbuch*. 1900. 663. l.
10. *Einbl.* 62a, 557, 736, 1077, 1093–1101, 1331, 1392; *CA* 1565; *BMC*. I. 196. (*Ca* = *Campbell, M. F. A. G.: Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle*. La Haye 1874. *BMC* = *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum*. London 1908–1949. I–VIII köt.)
11. *BMC*. I. 231; *CA* 1566; *Einbl.* 558–560.
12. *Einbl.* 739–740.
13. *Einbl.* 745, 746, 752.
14. *Einbl.* 742, 743, 747, 748, 751.
15. *Einbl.* 1084.
16. *Einbl.* 1102–1129.
17. *Einbl.* 753–756.
18. *H* 9205, 9210. (*H* = *Hain, L.: Repertorium bibliographicum in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi*. Stuttgart–Paris 1826–1838. I–IV kötet.)
19. *H* 9203, 9207, 9208.
20. *Einbl.* 510.
21. *GW* 2688–2694, 2701, 2702. (*GW* = *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Leipzig 1925–1940. I–VIII/1 kötet.)
22. *GW* 2695–2699, 2703.
23. *GW* 2700.
24. *H* 2225, *R* 413. (*R* = *Reichling, Dietrich: Appendices ad Hainii–Copingeri Repertorium bibliographicum...* München 1905–1911. I–VII kötet.)
25. *Einbl.* 391–397, 1085–1090.
26. *Einbl.* 1007–1015.
27. *Einbl.* 360–363.

28. *Einbl.* 760.
29. *Einbl.* 1310–1312.
30. *Einbl.* 1130–1170.
31. D. L. 46 135.
32. Naplósám: 75/1903.
33. *Einbl.* 1143.
34. Ernst, Konrad: *Die Wiegendrucke des Kestner-Museums zu Hannover*. Leipzig 1909. Nr. 34.
35. A hannoveri példány 1489. XII. 24-re is van kitöltve.
36. Paulus, Nikolaus: *Die sittlichen Früchte des Ablasses im Mittelalter*. Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland. 1911. 333. l.
37. *Die Chroniken der deutschen Städte*. XI. köt. 553. és 723. l.
38. Reicke, Emil: *Geschichte der Reichsstadt Nürnberg*. Nürnberg 1896. 692. l.
39. *Einbl.* 1163, 1164, 1164a, 1165.
40. *Einbl.* 1172.
41. *Drei weitere, unbekannte Einblattdrucke aus dem XV. Jahrhundert in der Österreichischen Nationalbibliothek*. Gutenberg-Jahrbuch 1960. 55-61. l.
42. Winkelbauer, Walter Franz: *Der St. Georgs-Ritterorden Kaiser Friedrichs III.* Dissertation. Wien 1949. 7. l. Kroyer (Kroyer, Rudolf: *Geschichte der Herrschaft Eisenstadt bis zum Jahre 1647*. Dissertation. Wien 1954. 29. l.) felveti a Bécs melletti Siebenhirten lehetőségét is. Latzke (*Gesamtinventar des Haus-, Hof- und Staatsarchivs*. Bd. III. Wien 1938. Latzke, Walter: *Die Klosterarchive*. 586. l.) a rend levéltáráról szóló kitűnő összeállításában meggyőző adatok alapján a Zaya melletti Siebenhirten mellett foglal állást.
43. Franzensbald, Ernst: *Beiträge zur Geschichte der Siebenhirten*. (Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. 1869. CXIX. l.)
44. Kroyer i. m. 29. l. Ez a disszertáció adja különben a legjobb összefoglalást Siebenhirten kismartoni kapcsolatairól.
45. Michael Beheim's *Buch von den Wienern*. 1462–1465. Hrg. von Th. Karajan. Wien 1867. 60. l. Fugger, Johann Jakob: *Spiegel der Ehren des... Erzhauses Österreich*. Nürnberg 1668. 694–5. l.
46. Winkelbauer, Walter: *Kaiser Maximilian I. und St. Georg*. (Mittheilungen des österreichischen Staatsarchivs. VII. köt. Wien 1954. 526. l.)
47. Raynaldus, Odoricus: *Annales ecclesiastici*. X. köt. Lucae 1753. 468. l. Pex, Hieronymus: *Scriptores rerum Austriacarum*. Viennae 1743. II. köt. 609–622. has.
48. Winkelbauer: *Kaiser Max...* 527. l.
49. Kroyer i. m. 31. l.
50. Latzke i. m. 603. l. a 35. és 37. sz. — Kroyer i. m. 30. l.
51. Többek között Latzke i. m. 603. l. a 41. és 42. sz.
52. Löger, Ernst: *Heimatkunde des Bezirkes Matterburg im Burgenland*. Wien–Leipzig (1931), 67. l.
53. Virágh Elek: *A fraknői grófság és a kismartoni uradalom 1622-ig*. Sopron [1900] 16–17. l. a per részletes ismertetésével.
54. Aull, Otto: *Eisenstadt*. Eisenstadt 1931, 18. l. — 1468. I. 9. Helyesen 1469: vö. Kroyer i. m. 32. l.
55. Legjobb leírása és fényképe: Zimmerl, Rudolf: *Die Inschriften des Burgenlandes*. Stuttgart 1953, 26. sz. (Die Deutschen Inschriften. 3. Band, Wiener Reihe 1.)
56. Aull i. m. 19. l. — Meisels, Theodor F.: *Die Wiener Landpartie*. Wien 1932, 225. l.
- 56a Ivanovic, Viktor: *Mittelalterliche Grabsteine in der Eisenstädter Pfarrkirche*. Die Stadtpfarrkirche in Eisenstadt. Eisenstadt 1930, 20. l. — Zimmerl i. m. 27. sz.
57. Kroyer i. m. 32. l. — Mohl, Adolf: *Die Seelsorger von Eisenstadt*. Die Stadtpfarrkirche in Eisenstadt. Eisenstadt 1930, 4. l.
58. Winkelbauer: *Der St. Georgs...* 22. l.
59. Mayer, Josef: *Geschichte von Wiener Neustadt*. I/2. Wiener Neustadt 1926, 48. l.
60. Kismarton, 1485. XI. 10. — Mátyás ratifikálása: Bécs, 1485. XI. 29.

61. Winkelbauer: *Der St. Georgs...* 29. l.
62. Winkelbauer: *Der St. Georgs...* 30. l.
63. Kranawetter, Hermann: *Burgen, Schlösser und Ruinen. Burgenland.* Festschrift. Hrg. von E. Stephan. Wien 1920, 141. l.
64. Stessel József: *Fraknó múltja.* Századok XXIII (1889), 307–308. l.
65. Grubmüller, Josef: *Heimatbuch des Bezirkes Bruck a. d. Leitha.* 1951, Teil II. 183. l.
66. Mayer *i. m.* 314. l.
67. Heinrich, Ferdinand: *Die Türkenzugsbestrebungen Kaiser Maximilians I. in den Jahren 1517 und 1518.* Dissertation. Graz 1958. 16–18. l.
68. Bővebben esik majd szó erről a következő egyleveles nyomtatvány ismertetésénél.
69. Bergmann, Joseph: *Der St. Georgs-Ritterorden vom Jahre 1469–1579.* (Mittheilungen der k. k. Central-Commission... 1868. 172. l. — I. tábla.) Winkelbauer: *Der St. Georgs...* 85. l. szerint, tévesen október 10.
70. Pastor, Ludwig: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance.* 8. kiad. Freiburg i. B. 1926. III. köt. 263. l.
71. Goitlob, Adolf: *Der Legat Raimund Peraudi.* (Historisches Jahrbuch 1885. 453. l.)
72. Pastor *i. m.* III. köt. 264. l.
73. *Neue und vollständige Sammlung der Reichsabschiede.* Frankfurt 1747. II. köt. 51. és 83. l. = az 1498. freiburgi és 1500. augsburgi ülések határozatai. Hain 9209.
74. Paulus, Nikolaus: *Zur Geschichte des Jubiläums vom Jahre 1500.* (Zeitschrift für katholische Theologie 1900. 177. l.)
75. Mebring, G.: *Kardinal R. Peraudi als Ablasskommissar in Deutschland 1500–1504 und sein Verhältnis zu Maximilian I.* (Festschrift D. Schäfer dargeboten. Jena 1915. 335. l.)
76. Walter von Stadion és Georg von Neudeck levele Miksa császárhoz ez ügyben 1501. I. 9-ről. (Kraus, Victor von: *Das Nürnberger Reichsregiment.* Innsbruck 1883. 212–3. l. és 9. melléklet.)
77. Lübeck: Steffen Arndes, 1503. — Leipzig: Melchior Lotter, s. a. Proctor 11318. Modern szövegkiadása: Kraus *i. m.* 226–235. l. és 19. melléklet.
78. Einbl. 478. *Neue und vollständige... i. m.* II. köt. 97–100. l.
79. Kraus *i. m.* 149–151. l.
80. Paulus: *Raimund Peraudi... i. m.* 674. l.
81. Mebring *i. m.* 348. l.
82. Mebring *i. m.* 341. l.
83. Gass, J.: *Der Kardinallegat und die Johanniter in Strassburg.* (Strassburger Diözesenblatt 1899. 271. l. 5. sz.)
84. Einbl. 1426–1427.
85. Einbl. 1410–1411.
86. Ezek közül az egyik C 233, a másik C 3616.
(C = Copinger, W. A.: *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum...* London 1895–1902. Két rész három kötetben.)
87. Einbl. 379–382.
88. R 282
89. Latinul: Einbl. 1092, németül: Einbl. 1091.
90. Einbl. 1171–1173; Proctor, Robert: *An index to the early printed books in the British Museum.* Part. 2. 1501–1520. London 1903. Nr. 10350, 12000.
91. Lübeck: Steffen Arndes, 1503. — Mebring *i. m.* 339–340. l.
92. Proctor 10 473.
93. Köln: Hermann Bungart, 1503. — Mebring *i. m.* 345. l. és GW 908. Anm.
94. Mebring *i. m.* 408–409. l.
95. D. L. 46 527. — Múzeumi törzsanyagból.
96. Haebler, Konrad: *Typenrepertorium.* Halle a. S. 1905. I. köt. 276–277. l. 4. sz., ill. 146–147. l. 13. sz.
97. *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde* Taf. 940. és 941.

98. *Einbl.* 808, 1044, 1427, 1478, valamint *Pennink*, Renatta: *Catalogus der nietnederlandse drukken: 1500—1540, aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek s'Gravenhage*. s'Gravenhage 1955. Nr. 1757.
99. *Einbl.* 1427. *Summarium facultatum bullae jubilaei et cruciatae Legati*. — *Pennink* 1757. *Modus promerendi Ind.*
100. *Proctor* 10972, 10974 a—b, 10975, 10977.
101. *Reicke i. m.* 655. 1.
102. *Paulus: Raimund Peraudi i. m.* 673. 1.